

ÁLTALÁNOS ALFABETIZÁCIÓ

VADERNA GÁBOR

FOGALOMTÖRTÉNET

Általános alfabetizációnak nevezzük azt a nagy ívű társadalom- és médiatörténeti fordulatot, amelynek keretében a 18. század végétől kezdődően a modern államok írásbeli médiumok segítségével szervezték meg magukat, hozták létre intézményi struktúráikat, koncentrálták az elitek hatalmát, vonták ellenőrzésük alá és szabályozták az állampolgárok életének legapróbb részleteit. Az alfabetizáció az írás és olvasás képességét jelenti (ezek nem feltétlenül esnek egybe), melynek általánossá válása alapjaiban változtatta meg a kultúrához való viszonyt az újkorban. (KITTLER 2003, 11–88.)

KONTEXTUSOK

Hogy milyen tényezők összjátéka vezetett el a modern államok kialakulásához, erről megoszlanak a vélemények. Minden bizonnyal több társadalomtörténetileg leírható tendencia együttes hatása eredményezte az olvasás, olvasni tudás robbanásszerű elterjedését (DARNTON 2010, 140–145). Európában – s annak is elsősorban a nyugati felében – ilyen volt a népesség robbanásszerű növekedése, az így felszabaduló munkaerő városokba áramlása, egy erőteljes urbanizációs folyamat, a közegészségügy általános javulása, nagy járványok hatásának tompulása (például a nagy pestisjárványok elmaradása), általános gazdasági fellendülés (mely összefüggött a termelőeszközök technikai fejlődésével), hosszabb békés periódus (a nagy vallásháborúk, mint például a harmincéves háború után a tolerancia elvének fokozatos elterjedése és érvényesítése a társadalmi gyakorlatban), az életformák tömeges megváltozása (mint például a kultúra fogyasztására fordítható szabadidő megjelenése), a kultúra piacosodása (a korábbi mecénatúrára épülő finanszírozási modellek háttérbe szorulása és a független „értelmiségi” szerepmodelljének kialakulása), az államok nagyszabású közigazgatási reformjai (a modern bürokrácia felépítése és archiválási gyakorlatának kialakítása, a közoktatás széles körben való bevezetése), a politikai nyilvánosság szerkezetváltozása, s nem utolsósorban az olvasás kulturális praxisának széles körű kiterjedése (az ún. „olvasásforradalom”). E tendenciák sora még szaporítható volna, itt és most azonban azokról érdemes szót ejteni, melyek szorosan véve kapcsolódnak az alfabetizáció kérdéséhez. (CHARTIER 1987, 45–86; WITTMANN 2000.)

E gyökeres változások technológiai alapját a könyvnyomtatás feltalálása szolgáltatta. Gutenberg találmánya azért tartható forradalminak, mivel a nyomtatás olyan mozgatható egyedi karaktereket használt, melyek segítségével ugyanazt a szöveget (ugyanazokkal a metszetekkel és egyéb könyvészeti sajátosságokkal) nagy mennyiségben lehetett előállítani. Míg a nyomtatásban rejlő propaganda potenciálját az államok igen korán felismerték, a terjesztés szélesebb tömegeket is megmozgató lehetőségei csak néhány évszázad múltán bontakoztak ki (HABERMAS 1993, 283–302). Az írásbeliség széleskörű terjedése folyamatos a 18. század közepétől kezdődően: a tankötelezettség bevezetése elsősorban az írás és olvasás oktatását célozta, s bár fontos szerepet kapott az állampolgárok kulturális nevelésében is, célja az állampolgárok nyilvántartása, a velük kapcsolatos információk gyűjtése és rendszerezése volt (TÓTH 1996, 237–246; MAGNÚSSON–ÓLAFSSON 2016, 1–14). Miközben az aláírás által szavatolt egyéni részvétel állampolgári jog és kötelesség lett, az alfabetizáció széles körben való terjedése a nyilvánosság szerkezetét is átalakította: hogy a reprezentációra épülő kora újkori társadalmak a polgári nyilvánosság szerkezetére váltottak, abban alapvető szerepe volt a napi sajtó széles tömegeket elérő, immár politikai szándékokat kommunikáló és alakító hatásának. E váltás alapja a családi intimitás és közélet közötti viszonyban a sztoikusoktól örökölt elválasztása, mely immár a nyilvánosságra tartozó és a nyilvánosságtól korlátozott információk elkülönítésére épült (GUMBRECHT 1988). Az írni és olvasni tudás e szerkezetet sajátos módon metszette: létrejön az írásbeliség közéleti-publikus formája (s az a feltételezés, hogy a nyilvánosság terébe a nyomtatás médiumán keresztül lehet belépni), illetve az írásbeliség intim formái (melyhez a 18–19. században a kézírás személyessége társul, s csak a 20. századtól jelennek meg alternatív írástechnikák – írógép, számítógép –, melyek a „saját kéz” személyessége és a szöveg közé valamilyen technikai eszközt hívnak segítségül). Hasonlóképpen az olvasásnak is lesznek publikus terei (létrejönnek a professzionális olvasás intézményesült közegei), ahol az eltérő álláspontok a legtöbbször a publikus írásbeliség révén artikulálódnak, illetve létrejön az olvasás intim gyakorlata, mely a laikusság némaságába burkolódik.

A fentiek után kevésbé meglepő, hogy a modern szerzőfunkció is a 18. század végén alakul ki. Szerzőség természetesen korábban is létezett, ekkoriban inkább a szerzőség társadalmi meghatározottsága változott meg, amennyiben önálló professzióvá alakult át (s e történet része volt a szerzői jog kialakulásának folyamata is). A szerzőség modern fogalma a szövegek birtoklásának átalakulása révén jön létre. Az utóbbi évek kutatásai azonban arra is figyelmeztettek, hogy túlon túl beszűkítenénk perspektívánkat, ha e folyamatokat (az írói professzió megjelenése, szerzői tulajdonjog megalkotása, a könyvpiac expanziója) egyszerűen összekapcsolnánk, s egyfajta kapitalizálódó társadalmi logikából (gazdasági

szükségszerűségéből) vagy a társadalmi nyilvánosság szerkezetének a polgári átalakulással együtt járó változásából vezetnénk le. Inkább a struktúrák egymásmellettiségéről beszélhetünk, s nem véletlen, hogy egyesek arra figyelmeztetnek, hogy az igen eltérő kulturális (és piaci) logikák hosszú ideig élhettek párhuzamosan egymás mellett (például a mecénatúra intézménye integrálódni tud a piacosodó könyvpiarba). A különböző professzióknak alapjául szolgáló írásbeliség így vezet el egy sajátos paradoxonig: miközben a társadalom legtöbb regiszterében (például a közigazgatásban) mintegy magától szolgáltatta a munka alapját, eszközt és célját, addig a kultúra (és olykor a tudomány) területén a siker garanciája egyre inkább az egyéni tehetség érvényre juttatása volt, miközben az anyagi javadalmazást a közönségre gyakorolt hatás jelentette. Másként fogalmazva: éppen az a zseniesztétika tette lehetővé az írói munka professzióként való elfogadását, pénzbeli elismerését, mely magáról azt állította, hogy nem kíván e javakból részesülni (WOODMANSEE 2000, 367). Hasonló feszültségekkel terhes következmény lesz professzionális és amatőr elválasztásának kérdése, s ennek messze ható következményei (például amiként a „magas” művészetet a populáris kultúra folyamatosan provokálja, vagy az a frusztráció, mely a populáris művészet anyagi javadalmazása és az értékesnek tekintett, kulturális intézmények által is hitelesített kultúra eladhatatlansága közötti különbségben rejlik).

Amennyiben a „lejegyzőrendszerek” médiaarcheológiája felől tekintünk az általános alfabetizáció folyamatára, azaz e folyamatot úgy fogjuk fel, mint amely a kultúra számára lehetővé tette a releváns adatok és információk tárolását és feldolgozását, Friedrich Kittlert követve annak modernitásban adott kritikája is rekonstruálható, sőt akár egy digitális korszak jövője (jelene?) szintén elemezhető (WELLBERY 2014). Az újabb technikai médiumok – miközben alapvetően befolyásolták az észlelés antropológiai körülményeit – annyiban mindenképpen magukon viselik az 1800-as lejegyzőrendszer fordulatának következményeit, hogy az írásbeliségre adott reflexióként értelmezhetőek egy olyan társadalomban, mely a másodlagos szóbeliségben is az írás különböző praktikái révén írja le önmagát. A kérdés vizsgálatának ilyenformán az adja tétjét, hogy általa vizsgálhatók a kultúra technikai eszközeinek, intézményi feltételeinek, valamint társadalmi és gazdasági körülményeinek összefüggései.

■ KAPCSOLÓDÓ SZÓCIKKEK

Aufschreibesysteme 1800/1900 (F. Kittler) | Foucault, Michel | Gyakorlat | Kittler, Friedrich | Könyv | Szóbeliség és írásbeliség (W. J. Ong)

■ BIBLIOGRÁFIA

- CHARTIER, Roger 1987. *Lectures et lecteurs dans la France d’Ancien Régime*, Seuil, Paris.
- DARNTON, Robert 2010. *Poetry and the Police. Communication Networks in Eighteenth-Century Paris*, Belknap, Cambridge (MA).
- GUMBRECHT, Hans Ulrich 1988. *Beginn von „Literatur“ / Abschied vom Körper? = Der Ursprung von Literatur Medien Rollen und Kommunikationssituationen zwischen 1450 und 1650*, szerk. Giesela SMOLKA-KOERDT – Peter M. SPANGENBERG – Dagmar TILLMANN-BARYLLA, Fink, München, 15–50.
- HABERMAS, Jürgen 1993 [1962]. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. ENDREFFY Zoltán, Osiris, Budapest.
- KITTLER, Friedrich A. 2003 [1985]. *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 4. kiad., Fink, München.
- MAGNÚSSON, Sigurður Gylfi – ÓLAFSSON, Davíð 2016. *Minor Knowledge and Microhistory. Manuscript Culture in the Nineteenth Century*, Routledge, London.
- TÓTH István György 1996. *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- WELLBERY, David E. 2014 [1990]. *Előszó* [A Lejegyzőrendszerek 1800/1900 amerikai kiadásához], ford. KERESZTES Balázs, Prae 16/4, 183–206.
- WITTMANN, Reinhard 2000 [1997]. *Az olvasás forradalma = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Balassi, Budapest, 321–347.
- WOODMANSEE, Martha 2000 [1984]. *A zsenialitás és a szerzői jog*, ford. KISÉRY András, Vulgo 2/3–5, 363–380.